जिल्हा परिषदांमध्ये स्थापन करण्यात
आलेल्या महिला व बालकल्याण समितीने
राबवावयाच्या योजना.

<u>महिला व बाल कल्याण समितीमार्फत राबविण्यात यावयाच्या योजना</u> :-

१) लांब पल्ल्याच्या (२ कि.मी. अंतरावरील) शाळेत जाणाऱ्या मुलींसाठी (इयत्ता ५ वी ते १० वी पर्यंत शिकणाऱ्या) सायकली पुरविणे.

दुर्गम भागात किंवा इतर ठिकाणी विद्यार्थीनींना त्यांच्या राहत्या गावांपासून ज्या ठिकाणी कमी कमी २ कि.मी. अंतर चालत जावे लागते, अशा विद्यार्थीना मोफत सायकली पुरविण्याबाबतची ही योजना आहे. सदर योजना दारिद्रय रेषेखालील कुटुंबातील विद्यार्थीनींना लाभ देण्याची योजना आहे. ही योजना नव्याने सुरु करावयाची आहे. या योजनेखाली किती लाभार्थ्यांना लाभ द्यावा याबाबतचा निर्णय जिल्हा परिषदेने (आता संबंधित स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी) घ्यावयाचा आहे.

<u>२) ग्रामीण भागातील आर्थिकदृष्टया कमकुवत असलेल्या स्त्रियांसाठी मोफत शिलाई मशिन खरेदी करणे :-</u>

केंद्र पुरस्कृत एकात्मीक ग्रामीण विकास कार्यक्रमाखाली दारिद्रय रेषेखालील महिलांना शिलाई मशिन देण्याची तरतूद आहे. तसेच समाजकल्याण विभागामार्फत देखील शिलाई मशिन पुरविण्याची तरतूद आहे. तसेच समितीला स्वतःच्या निधीतून देखील शिलाई मशिन खरेदी करता येतील व यासाठी लाभार्थी कसे व किती निवडावेत याबद्दल जिल्हा परिषदेने (आणि पंचायत समित्या व ग्रामपंचायती यांनी) निर्णय घ्यावयाचा आहे.

३) **<u>ग्रामीण महिला व बाल-कल्याण रोग निदान शिबिराचे आयोजन :-</u>**

० ते ६ वयोगटातील बालकांच्या आरोग्याची तपासणी तज्ञ डॉक्टरांकडून करुन घेणे व आवश्यक असलेले औषधोपचार करणे, यासाठी रोगनिदान शिबिरे आयोजित करण्याची ही नवीन योजना आहे. ज्या ठिकाणी सार्वजनिक आरोग्य विभागामार्फत अशा प्रकारची योजना उपलब्ध नसेल किंवा उपलब्ध असलेली योजना राबविण्यासाठी पैशाची कमतरता असेल, त्या ठिकाणी या समितीमार्फत ही योजना घेण्यात यावी. या योजनेवर किती खर्च करावा, याबद्दल निर्णय जिल्हा परिषदेने (आणि पंचायत समित्या व ग्रामपंचायती यांनी) घ्यावयाचा आहे.

४) **<u>आदर्श अंगणवाडी / बालवाडी सेविकांना पुरस्कार :-</u>**

अंगणवाडी व बालवाडीमध्ये उत्कृष्ठ काम करणाऱ्या सेविकांना समितीस स्वतःच्या निधीतून पुरस्कार देता येईल व उत्कृष्ठ काम करणाऱ्या सेविकांची निवड तसेच पुरस्काराची रक्कम किती असावी, याबद्दल जिल्हा परिषदेने निर्णय घ्यावयाचा आहे.

५) **<u>अंगणवाडी / बालवाडींना साहित्य पुरविणे :-</u>**

एकात्मीक बाल विकास योजनेखाली अंगणवाडींना लागणाऱ्या साहित्याची खरेदी सदर समितीने करावी. त्यासाठी एकात्मीक बाल विकास योजनेमधून खर्च करावा. तथापि, ज्या अंगणवाड्या / बालवाड्या समिती स्वतःच्या निधीतून चालविल, त्यावरील खर्च समितीने स्वतःच्या निधीतून करावा.

६) **<u>ग्राम पातळीवरील बालकांच्या / महिलांच्या कलागुणांना प्रोत्साहनासाठी स्पर्धा आयोजित करणे :-</u>**

विविध क्षेत्रामध्ये बालकांच्या व महिलांच्या कलागुणांना वाव देण्यासाठी प्रोत्साहनात्मक स्पर्धा या योजनेखाली समितीला आयोजित करता येतील. सदर योजनेखाली प्रतिवर्षी कोणकोणत्या स्पर्धा आयोजित कराव्यात. किती स्पर्धा आयोजित कराव्यात व यावर प्रतिवर्षी किती खर्च येईल, याबाबत जिल्हा परिषदेने (आणि पंचायत समित्या व ग्रामपंचायती यांनी) निर्णय घ्यावा.

७) **किशोरवयीन मुलींना व मुलांना जीवनकौशल्याचे प्रशिक्षण देणे :-**

किशोरवयीन मुलांना व मुलींना शाळेत सर्वसाधारण शिक्षण देण्यात येते. परंतु विशिष्ट किशोरवयीन समस्यांबद्दल शिक्षण देण्यात येत नाही. असे निदर्शनास आले आहे की, त्यामुळे त्यांना काही मानसिक व सामाजिक, मनोवैज्ञानिक अडचणींना तोंड द्यावे लागते. याबाबत अनुभवी व संवेदनशील तज्ज्ञ / स्वयंसेवी संस्थांमार्फत सदर प्रशिक्षण आयोजित करण्यात यावे. त्याचे स्वरुप स्थानिक आवश्यकतेनुसार ठरविण्यात यावे. उदा. शाळेत / महाविद्यालयात शिकणाऱ्या मुलींसाठी किंवा गळती झालेल्या मुलींसाठी दर आठवडयाला एक वर्ग (तसेच मुलांसाठी स्वतंत्र वर्ग) भरविण्यात यावेत. प्रत्येक वर्ग १ ते २ तासांचा असावा. बाहेरील तज्ज्ञांना व डॉक्टरांना, मनोवैज्ञानिकांना सदर सत्र घेण्यासाठी निमंत्रिक करण्यात यावे. त्यांना प्रत्येक सत्रासाठी साधारणपणे रु. २०० ते ४०० मानधन देण्यात यावे.

या प्रशिक्षणात मुलींसाठी साधारणतः खालील बाबींचा समावेश असावा :-

अ) स्त्रियांसाठी मासिक पाळीचे शास्त्र व उद्देश.

ब) मासिक पाळीच्या काळात आरोग्यविषयक घ्यावयाच्या काळजीची आवश्यकता.

क) स्त्रियांच्या मासिक पाळीसंदर्भाती गैरसमज, उदा.मासिक पाळीच्या काळात स्त्रिया अशुध्द असतात आणि त्यांना इतरांपासून व स्वयंपाकघरापासून वेगळे ठेवणे.

ड) गर्भधारणेचे शास्त्र, सर्वसाधारणपणे कुटुंबनियोजनाची साधने.

इ) बालविवाहामुळे आरोग्यास होणारे दुष्परिणाम.

फ) लैंगिक छळ, त्यापासून स्वसंरक्षण कसे करावे, कोणाची मदत घ्यावी. अशा परिस्थितीत हेल्पलाईनचा उपयोग करणे.

भ) एडस् नियंत्रण.

यासंदर्भात आरोग्य संचालनालय, केईएम रुग्णालय तसेच मुंबई महानगरपालिकेने चांगले मार्गदर्शक पुस्तक प्रसिध्द केले आहे. त्याच प्रकारच्या पुस्तिका तयार करुन वापरणे, मुलांसाठी स्वतंत्र विषयक निश्चित करावे. उदा. शरीरशास्त्र, विकास, एडस्, मुली/ स्त्रियांबरोबर कसे वागावे, लैगिंक रोगांबद्दल गैरसमज व अंधश्रध्दा इ.

८) **महिलांसाठी समुपदेशन केंद्र चालविणे :-**

कुटुंबातील मारहाण, लैंगिक छळ व इतर तऱ्हेने त्रासलेल्या तसेच मानसिकदृष्टया असंतुलित महिलांच्या सामाहिक, मानसशास्त्रीय, कायदेशीर समुपदेशनासाठी सदर योजना राबवावी. यासाठी समुपदेशक व सल्लागार यांच्या मानधनावर खर्च करण्यात यावा. समुपदेशक व सल्लागाराची निवड अनु. क्र. १८ मधील योजनेत

अंतर्भूत केलेल्या मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांच्या समितीमार्फत करण्यात येईल. सदर योजना महाविद्यालय / तज्ज्ञांच्या संस्थांमार्फत राबवावी. उदा. ज्या संस्थांकडे यापूर्वीच अशा प्रकारच्या समुपदेशनासाठी आवश्यक मनुष्यबळ, जागा, अनुभव व सोईसुविधा उपलब्ध असतील. सध्या देण्यात आलेल्या सुविधा व समुपदेशन यांचा विस्तार करण्याची आवश्यकता असल्यास असे प्रस्तावही मंजूर करण्यात यावेत. मात्र यासाठी संस्थेकडे स्वतःची जागा असणे आवश्यक आहे. तसेच त्यांनी स्वतः कार्यालयीन फर्निचर व इतर अनावर्ती खर्चाची व्यवस्था करावी. समुपदेशकाचे व सल्लागाराचे मानधन जास्तीत जास्त साधारणपणे दरमहा रु. ८०००/- पर्यंत असावे. तथापि स्थानिक दराप्रमाणे मानधन ठरवावे. याशिवाय कार्यालयीन / प्रशासकीय आवर्ती मासिक खर्चासाठी जिल्हा परिषदा यांनी स्वतः मार्यादा निश्चित करावी व त्याप्रमाणे अनुदान देण्यात यावे. तसेच वस्तू साहित्य खरेदीवर एकुण योजनेवरील खर्चाच्या ३० % पेक्षा जास्त खर्च करण्यात येऊ नये.

९) **<u>सामुहिक विवाह :-</u>**

हुंडापध्दतीला आळा घालण्यासाठी कमीतकमी खर्चात कोणत्याही इच्छुक मुलामुलींसाठी सामूहिक विवाह आोजित करण्यात यावेत व यात प्रति दांपत्य रु.- ५०००/- पर्यंत खर्च करण्यात यावा. विशेषतः गरीब कुटुंब, कर्जात बुडालेला शेतकरी, भूमिहीन शेतमजूर अशा प्रकारच्या कुटुंबांना या योजनेचा लाभ द्यावा.

१०) **<u>कुपोषित मुलांसाठी अतिरिक्त आहार :-</u>**

ग्रामीण / आदिवासी भागातील मुलांमध्ये कुपोषणाचे प्रमाण जास्त असल्याचे आढळून आले आहे. ते प्रमाण कमी करण्यासाठी कुपोषित, मुलांना अंगणवाड्यांमार्फत दुप्पट आहार दिला जातो. तथापि कुपोषण कमी करण्यासाठी तो पुरेसा नसल्याने कुपोषित मुलांना अंगणवाडीत पुरविण्यात येणाऱ्या आहाराव्यतिरिक्त विशेष आहार म्हणून स्थानिक उपलब्धतेनुसार दूध, अंडी, फळे, गूळ, शेंगदाणे इ. वस्तूंचा पुरवठा करण्यात यावा.

११) **<u>महिला प्रतिनिधींची अभ्यास सहल :-</u>**

समितीस स्वतःच्या निधीमधून ग्रामपंचायत, पंचायत समिती व जिल्हा परिषदेमध्ये निवडून आलेल्या महिला लोकप्रतिनिधींना पंचायत राज संस्थेबाबतचे प्रशिक्षण, ग्राम पातळीवर, तालुका पातळीवर व जिल्हा पातळीवर आयोजित करावे. प्रतिवर्षी अशा प्रकारे किती प्रशिक्षण वर्ग आयोजित करावेत व यासाठी प्रतिवर्षी किती खर्च करावा, याबाबत जिल्हा परिषदेने निर्णय घ्यावयाचा आहे.

१२) **<u>अपंग, मुले व स्त्रियांना कृत्रिम अवयव बसविणे/ त्यांचे पुनर्वसन करणे :-</u>**

ज्या कुटुंबाची आर्थिक परिस्थिती अत्यंत हालाखीची आहे, अशा दारिद्र्यरेषेखालील कुटुंबातील अपंग, मुले, मुली व स्त्रियांना कृत्रिम अवयव बसविणे अत्यंत निकडीचे असल्यास समितीस त्यासाठी प्रतिवर्षी किती खर्च करावा, याबद्दल जिल्हा परिषदेने (आणि पंचायत समित्या व ग्रामपंचायती यांनी) निर्णय घ्यावा.

१३) **<u>गणवेश वाटप करण्याची योजना :-</u>**

इयत्ता ५ वी ते १० वी पर्यंतच्या मुलींना गणवेश वाटप करण्याची ही योजना आहे. सर्वसाधारणपणे ज्या मुलींची आर्थिक परिस्थिती चांगली नाही, अशा मुलींना गणवेशाचे वाटप करता येईल. तथापि, सदर कार्यक्रमाखाली प्रतिवर्षी किती मुलींना गणवेश वाटप करता येईल. तसेच कोणत्या शाळेतील मुलींना गणवेशाचे वाटप करावे, याबाबत स्थानिक स्वराज्य संस्थांनी निर्णय घ्यावयाचा आहे.

१४) **जिल्ह्याबाहेर उच्च शिक्षण घेणाऱ्या होतकरु मुलांसाठी एक रक्कमी अर्थसहाय्य :-**

आर्थिकदृष्टया कमकुवत घटकातील जिल्ह्याबाहेर उच्च शिक्षण घेणाऱ्या होतकरु मुलांना रु. २०००/- पर्यंत एक रक्कमी अर्थसहाय्य या योजनेखाली करता येईल. सदर मदत वस्तू स्वरुपात न देता रोख रक्कमेच्या स्वरुपात द्यावी. अशा होतकरु मुलांची निवड कशी करावी व प्रतिवर्षी अशा किती मुलांची निवड करावी, याबाबत जिल्हा परिषदेने (आणि पंचायत समित्या व ग्रामपंचायती यांनी) निर्णय घ्यावा.

१५) **बारावी पास मुलींना प्रशिक्षण देणे :-**

सध्या शासकीय /निमशासकीय नोकरीसाठी उत्तीर्ण असणे अनिवार्य आहे. संगणकाबाबतचे ज्ञान तसेच संगणक चालविण्याचे कौशल्य प्राप्त करण्यासाठी १२ वी पास मुलींना अभ्यासक्रमासाठी प्रशिक्षण देण्याची योजना यामुळे उपयुक्त राहील. त्याप्रमाणे एखाद्या मान्यताप्राप्त संस्थेला फी देऊन त्याबाबतचे प्रशिक्षण आयोजित करण्यात यावे.

१६) **मुलींना व महिलांना व्यावसायिक व तांत्रिक प्रशिक्षण :-**

शासकीय किंवा अशासकीय संस्थांमार्फत काही तांत्रिक / व्यावसायिक प्रशिक्षण वर्ग चालविले जातात. अशा संस्थांमधून खालील प्रकारच्या प्रशिक्षणासाठी योजना राबवाव्यात. उदा. व्यक्तिमत्त्व विकास, इंग्रजी संभाषण, पब्लिक स्पिकिंग, आत्मविश्वास निर्माण, बालवाडी शिक्षिका, गवंडी, सुतारकाम, प्लंबर प्रशिक्षण, घरगुती विद्युत उपकरणांची दुरुस्ती (टी.व्ही., रेडिओ, मिक्सर, इस्त्री, टोस्टर, इ. मोबाईल दुरुस्ती, संगणक दुरुस्ती, म्युझिक सिस्टीम दुरुस्ती) वाहन दुरुस्ती, सौंदर्यप्रसाधनांचे प्रशिक्षण, केटरींग, बेकींग, विशिष्ट पध्दतीच्या स्वयंपाकाचे प्रशिक्षण, घरगुती कामकाजाचे प्रशिक्षण ( ), शासकीय व अशासकीय नोकरीसाठी प्रशिक्षण उदा. महिला हवालदार, ड्रायव्हर व कंडक्टर कंडक्टर, विमा एजंट, रिसेप्शनिस्ट, लघुलेखन/ टंकलेखन, सेल्स गर्ल, परिचारिका (नर्स) प्रशिक्षण, वृध्दांची देखभाल, लहान मुलांची देखभाल, फिजीओथेरपी प्रशिक्षण, पॅकेजिंग, फुडप्रोसेसिंग, दुग्धजन्य पदार्थांचे उत्पादन, कचऱ्यापासून खतनिर्मिती, गांडूळखत, कचऱ्याचे विभाजन व व्यवस्थापन, शोभिवंत फुलझाडांची लागवड व विक्री, औषधी वनस्पतींचे उत्पन्न इ. १४ वर्षे वय किंवा त्यापेक्षा जास्त वयाच्या मुलींना व शाळेतून गळती झालेल्या मुलींना अशा व्यावसायिक व तांत्रिक प्रशिक्षण देण्यासाठी सदर योजना प्रस्तावित करण्यात येत आहे. या योजनेखाली मान्यताप्राप्त संस्थेत प्रशिक्षण घेणाऱ्या मुलींना प्रति लाभार्थी रु. ५०००/- पर्यंत प्रशिक्षणाचे शुल्क ( ) भरण्याची तरतूद राहील. प्रशिक्षण शुल्काच्या रकमेच्या दहा टक्के रक्कम लाभार्थ्यांने स्वतः भरावी. प्रशिक्षण कालावधी जास्तीत जास्त एक वर्षाचा असावा. शुल्क भरण्याचे नियम व प्रक्रिया संबंधीत जिल्हा परिषदांनी ठरवावी.

१७) **मुलींना स्वसंरक्षणासाठी व त्यांच्या शारीरिक विकासासाठी प्रशिक्षण योजनाः-**

या योजनेमध्ये मुलींना कुंग्फू-कराटे, योगाचे प्रशिक्षण देण्यात यावे.
कोणत्याही वयोगटातील परंतु आर्थिकदृष्टया मागासलेल्या कुटुंबातील मुलींना सदर प्रशिक्षण मोफत देण्यात यावे. सदर प्रशिक्षण किमान तीन महिन्यांचे असावे. ते शाळा व महाविद्यालये यांच्या समन्वयाने आयोजित करण्यात यावे. या योजनेतून प्रशिक्षकाच्या मानधनावर साधारपणे प्रति लाभार्थी रु. ३००/- प्रतिमहापर्यंत खर्च करण्यात यावा.

१८) **महिलांना कायदेशीर / विधिविषयक सल्ला देणे :-** बहुतेक मुलींना व महिलांना त्यांच्या कायदेशीर अधिकारांबद्दल माहिती नसते. तसेच महिलासंबंधी विविध कायद्यांची कल्पना नसते. विशेषतः हुंडाविषयक कायदे,

स्त्रीधन, मालमत्ता अधिकार, वारसा हक्क, लग्न, घटस्पोट, पोटगीविषयक कायदे, बलात्कारविषयक कायद्यातील तरतूदी, लग्नानंतरचे अधिकार, त्यामुळे सदर विषयावर महाविद्यालय व इतर

१) मुलींना व महिलांना व्यवसायिक व तांत्रिक प्रशिक्षण :- शासकीय किंवा अशासकीय संस्थांमार्फत काही तांत्रिक / व्यावसायिक प्रशिक्षण वर्ग चालविले जातात. अशा संस्थांमधून खालील प्रकरच्या प्रशिक्षणाच्या योजना राबवाव्यात. उदा. व्यक्तिमत्त्व विकास, इंग्रजी संभाषण, पब्लिक स्पिकींग, आत्मविश्वास निर्माण, बालवाडी शिक्षिका, गवंडी, सुतारकाम प्लंबर प्रशिक्षण, घरगुती विद्युत उपकरणांची दुरुस्ती (टी.व्ही. , रेडीओ, मिक्सर, इस्त्री टोस्टर इ. मोबाईल दुरुस्ती, संगणक दुरुस्ती, म्युझिक सिस्टीम दुरुस्ती) वाहन दुरुस्ती , सौंदर्य प्रसाधनांचे प्रशिक्षण, केटरींग, बेकींग, विशिष्ट पद्धतीच्या स्वयंपाकाचे प्रशिक्षण, घरगुती कामकाजाचे प्रशिक्षण (full time domestic help) , शासकीय व अशासकीय नोकरीसाठी प्रशिक्षण, महिला हवालदार, ड्रायव्हर व कंडक्टर, विमा एजंट, रिसेप्शनिस्ट, लघुलेखन / टंकलेखन, सेल्स गर्ल, परिचारिका (नर्स) प्रशिक्षण / वृध्दांची देखभाल, लहान मुलांची देखभाल, फिजिओथेरपी प्रशिक्षण, पॅकेजिंग, फ्रुडप्रोसेसिंग, दुग्धजन्य पदार्थांचे उत्पादन, कचऱ्यापासून खत निर्मिती, गांडूळ खत कचऱ्याचे विभाजन व व्यवस्थापन, शोभिवंत फुलझाडांची लागवड व विक्री, औषधी वनस्पतींचे उत्पन्न इ. १४ वर्षे वय किंवा त्यापेक्षा जास्त वयाच्या मुलींना व शाळेतून गळती झालेल्या मुलींना अशा व्यवसायीक व तांत्रिक प्रशिक्षण देण्यासाठी सदर योजना प्रस्तावित करण्यात येत आहे. या योजनेखाली मान्यताप्राप्त संस्थेत प्रशिक्षण घेण्याऱ्या मुलींना प्रती लाभार्थी रुपये- ५०००/- पर्यंत प्रशिक्षणाचे शुल्क (fees) भरण्याची तरतुद राहील. प्रशिक्षण शुल्काच्या रकमेच्या दहा टक्के रक्कम लाभार्थ्यांने स्वतः भरावी प्रशिक्षण कालावधी जास्तीत जास्त एक वर्षाचा असावा शुल्क भरण्याचे नियम व प्रक्रीया संबंधीत जिल्हा परिषदांनी ठरवावी.

२) मुलींना स्वसंरक्षणासाठी व त्यांच्या शारीरिक विकासाठी प्रशिक्षण योजना :- या योजनेमधे मुलींना कुंगफू-कराटे योगाचे प्रशिक्षण देण्यात यावे. कोणत्याही वयोगटातील आर्थिकदृष्टया मागासलेल्या कुटुंबातील मुलींना सदर प्रशिक्षण मोफत देण्यात यावे. सदरचे प्रशिक्षण किमान तीन महिन्यांचे असावे. ते शाळा व महाविद्यालय यांच्या समन्वयाने आयोजित करण्यात यावे. या योजनेतून प्रशिक्षकांच्या मानधनावर साधारणपणे प्रति लाभार्थी रुपये- ३००/- प्रतिमाह पर्यंत खर्च करण्यात यावा.

३) शाळेत जाणाऱ्या मुलींना सायकल वाटप :- ज्या गावात शाळा नाही , त्या गावातील मुलींना इतर गावातील माध्यमिक शाळेला जावे लागते. तसेच ज्या गावातून सदर माध्यमिक शाळेला जाण्यासाठी एस.टी/ बस सेवा उपलब्ध नाही फक्त अशाच गावातील लाभार्थ्यांना सायकल वाटप करण्यात यावे. एस. टी. / बस सुविधेसंबधी दाखला एस. टी. / बस डेपो व्यवस्थापकाकडून घेण्यात यावा. १० % लाभार्थीचा स्वहिस्सा असावा.

४) महिला प्रतिनिधींची अभ्यास सहल :- जिल्हा परिषद / पंचायत समिती व ग्रामपंचायत यामध्ये निवडून आलेल्या महिला प्रतिनिधींना यशदा व इतर संस्थांमार्फत प्रशिक्षण देण्यात येते. म्हणून प्रशिक्षणासाठी स्वतंत्र योजनेची आवश्यकता नाही. मात्र चांगल्या योजनांची अंमलबजावणी पाहण्यासाठी अभ्यास सहल आयोजित करण्यास हरकत

नाही. या योजनांवर प्रतिलाभार्थी दर वर्षी रुपये- २,०००/- खर्च मर्यादा सुचविण्यात आली होती. याशिवाय एका वर्षात या योजनेवर एकुण खर्च रुपये- २०,०००/- पेक्षा अधिक करण्यात येवू नये अशी अट जोडण्यात यावी.

५) आर्थिकदृष्ट्या गरीब स्त्रियांच्या मुलांसाठी पाळणाघर :- आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत घटकातील नोकरी करणाऱ्या किंवा शेतावर कामासाठी जाणाऱ्या स्त्रियांच्या लहान मुलांसाठी या योजनेखाली पाळणाघर उपलब्ध करुन देता येईल. सदर पाळणाघर चालविण्यासाठी जिल्हा परिषदेने योग्य अश्या स्वयंसेवी संस्थेची निवड करावी. यासाठी लाभार्थ्यांची निवड व किती अनुदान द्यावे याबाबत जिल्हा परिषदेने (पंचायत समित्या व ग्रामपंचायत यांनी) निर्णय घ्यावा. पाळणाघर चालविण्यासाठी अटी :- १) योजनेचा खर्च, आयांच्या मानधनावर व मुलांच्या आहारावर करण्यात यावा. २) एका आयाने किमान पाच मुलांचा सांभाळ करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी तिला किमान रु.- ६००/- प्रति महिना मानधन देण्यात यावे. ३) प्रतिदिवस प्रतिमूल्य रु. २ ते ५/- पर्यंत आहार/दुधावर खर्च करावे. उर्वरित आहार/दुधावर खर्च करावे. उर्वरित आहार पालकांनी द्यावा. ४) पाळणाघर दररोज किमान ८ (आठ) तास सुरु असावे. ५) पाळणाघराच्याबरोबर संडास/बाथरुम तसेच पाण्याची सोय असावी. ६) पाळणाघरासाठी जागा ग्रामपंचायतींनी द्यावी. तसेच स्टोव्ह, गादी, भांडी इ. साहित्य संस्थांनी उपलब्ध करुन द्यावे.

६) महिलांना कायदेशीर विधिविषयक सल्ला देणे :- बहुतेक मुलींना व महिलांना त्यांच्या कायदेशीर अधिकारांबाबत माहिती नसते. तसेच महिलांसंबंधी विविध करद्यांची कल्पना नसते. विशेषतः हुंडाविषयक कायदे, स्त्रीधन, मालमत्ता अधिकार, वारसा हक्क, लग्न, घटस्फोट, पोटगीविषयक कायदे, बलात्कारविषयक कायद्यातील तरतुदी, लग्नानंतरचे अधिकार. त्यामुळे सदर विषयावर महाविद्यालय व इतर ठिकाणी मुली व महिलांसाठी लेक्चर ठेवण्यात यावे व त्यासाठी या विषयाबाबत कुशल वकीलाची नेमणूक करण्यात यावी. तसेच चांगल्या वकीलाची निवड करण्यासाठी जिल्हास्तरीय निवड समिती असावी व यावर मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा सरकारी वकील, सिनीयर जे.एफ.एम.सी. (ज्युडीशियल मॅजिस्ट्रेट) इ. अधिकारी असावेत, जेणेकरुन फक्त चांगल्या वकीलांची निवड होईल.

७) किशोरवयीन मुलींना व मुलांना लैंगिक शिक्षण जेंडर (gender) प्रशिक्षण व जीवनकौशल्यांचे प्रशिक्षण देणे :- किशोरवयीन मुलांना व मुलींना शाळेत सर्वसाधारण शिक्षण देण्यात येते. परंतु लैंगिक व विशिष्ट किशोरवयीन समस्यांबद्दल शिक्षण देण्यात येत नाही. असे निदर्शनास आले आहे की, त्यामुळे त्यांना काही मानसिक व सामाजिक, मनोवैज्ञानिक अडचणींना तोंड द्यावे लागते. याबाबत अनुभवी व संवेदनशील तज्ज्ञ/स्वयंसेवी संस्थांमार्फत सदर प्रशिक्षण आयोजित करण्यात यावे. त्याचे स्वरुप स्थानिक आवश्यकतेनुसार ठरविण्यात यावे. उदा. शाळेत / महाविद्यालयात शिकणाऱ्या मुलींसाठी किंवा गळती झालेल्या मुलींसाठी दर आठवड्याला एक वर्ग (तसेच मुलांसाठी स्वतंत्र वर्ग) भरविण्यात यावेत. प्रत्येक वर्ग १ ते २ तासांचा असावा. बाहेरील तज्ञांना व डॉक्टरांना, मनोवैज्ञानिकांना सदर सत्र घेण्यासाठी निमंत्रित करण्यात यावे. त्यांना प्रत्येक सत्रासाठी साधारणपणे रु. २०० ते ४०० मानधन देण्यात यावे.

या प्रशिक्षणात मुलींसाठी साधारणतः खालील बाबींचा समावेश असावा :-

अ) स्त्रियांच्या मासिक पाळीचे शास्त्र व उद्देश.

ब) मासिक पाळीच्या काळात आरोग्यविषयक घ्यावयाच्या काळजीची आवश्यकता.

क) स्त्रियांच्या मासिक पाळीसंदर्भात गैरसमज. उदा. मासिक पाळीच्या काळात स्त्रिया अशुध्द असतात आणि त्यांना इतरांपासून व स्वयंपाक घरापासून वेगळे ठेवणे .

ड) गर्भधारणेचे शास्त्र, सर्वसाधारणपणे कुटुंबनियोजनाची साधने.

इ) बालविवाहामुळे आरोग्यास होणारे दुष्परिणाम.

फ) लैंगिक छळ त्यापासून स्वसंरक्षण कसे करावे कोणाची मदत घ्यावी. अशा परिस्थितीत हेल्पलाईनचा उपयोग करणे.

भ) एडस् नियंत्रण.

यांसदर्भात आरोग्य संचलनालय, के.ई.एम. रुग्णालय तसेच मुंबई महानगरपालिकेने चांगले मार्गदर्शक पुस्तक प्रसिध्द केले आहे. त्याच प्रकारच्या पुस्तिका तयार करुन वापरणे, मुलांसाठी स्वतंत्र विषयक निश्चित करावे. उदा. शरीरशास्त्र, विकास, एडस् , मुली / स्त्रियांबरोबर कसे वागावे, लैंगिक रोगांबद्दल गैरसमज व अंधश्रध्दा इ.

<u>**८) महिलांसाठी समुपदेशन केंद्र चालविणे :-**</u> कुटुंबातील मारहाण, लैंगिक छळ व इतर तऱ्हेने त्रासलेल्या तसेच मानसिकदृष्ट्या असंतुलित महिलांच्या सामाजिक, मानसशास्त्रीय, कायदेशीर समुपदेशनासाठी सदर योजना राबवावी. यासाठी समुपदेशक व सल्लागार यांच्या मानधनावर खर्च करण्यात यावा. समुपदेशक व सल्लागाराची निवड अनु. क्र. ६ मधील योजनेत अंतर्भूत केलेल्या मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांच्या समितीमार्फत करण्यात येईल. सदर योजना महाविद्यालय/ तज्ञांच्या संस्थांमार्फत राबवावी. उदा. ज्या संस्थांकडे यापूर्वीच अशा प्रकारच्या समुपदेशनासाठी आवश्यक मनुष्यबळ, जागा, अनुभव व सोईसुविधा उपलब्ध असतील. सध्या देण्यात आलेल्या सुविधा व समुपदेशन यांचा विस्तार करण्याची आवश्यकता असल्यास असे प्रस्तावही मंजूर करण्यात यावेत. मात्र यासाठी संस्थेकडे स्वतःची जागा असणे आवश्यक आहे. तसेच त्यांनी स्वतः कार्यालयीन फर्निचर व इतर अनावर्ती खर्चाची व्यवस्था करावी. समुपदेशकाचे व सल्लागाराचे मानधन जास्तीत जास्त साधारणपणे दरमहा रु. ८०००/- पर्यंत असावे. तथापि स्थानिक दराप्रमाणे मानधन ठरवावे. याशिवाय कार्यालयीन / प्रशासकीय आवर्ती मासिक खर्चासाठी जिल्हा परिषदा यांनी स्वतः मर्यादा निश्चित करावी व त्याप्रमाणे अनुदान देण्यात यावे. तसेच वस्तू साहित्य खरेदीवर एकूण योजनेवरील खर्चाच्या ३० % पेक्षा जास्त खर्च करण्यात येऊ नये.

<u>**९) सामुहिक विवाह :-**</u> हुंडापध्दतीला आळा घालण्यासाठी कमीत कमी खर्चात कोणत्याही इच्छुक मुलामुलींसाठी सामुहिक विवाह आयोजित करण्यात यावेत व यात प्रति दांपत्य रु. ५०००/- पर्यंत खर्च करण्यात यावा. विशेषतः गरीब कुटुंब, कर्जात बुडालेला शेतकरी, भूमिहीन शेतमजूर अशा प्रकारच्या कुटुंबांना या योजनेचा लाभ द्यावा.

<u>**१०) तालुकास्तरावर शिकणाऱ्या मुलींसाठी होस्टेल चालविणे :-**</u> ग्रामीण भागात माध्यमिक शाळा नसल्यामुळे ८ ते १२ वी वर्गापर्यंत शिकणाऱ्या मुलींना शिक्षण घेण्यासाठी स्वतःच्या गावांपासून लांब अंतरावर जाऊन रहावे लागते. तालुक्याच्या ठिकाणी जेथे माध्यमिक शाळा असतात, तेथे अशा मुलींना वसतीगृह उपलब्ध करुन दिल्यास मुलींच्या शिक्षणाचे प्रमाण वाढेल. यामुळे १८ वर्षांपूर्वी लग्न न करण्यासाठी त्यांच्या कुटुंबियांना प्रवृत्त करता येईल.

योजनेखाली वसतीगृह इमारतींचे बांधकाम न करता, भाड्यावर इमारत / घर / फ्लॅट घेण्यात यावेत. सदर वसतीगृह स्वयंसेवी संस्थांमार्फत चालविण्यात यावीत. फक्त भाडे व प्रशासकीय खर्चासाठी अर्थसहाय्य देण्यात यावे. जेवणाचा खर्च लाभार्थ्यांनी सोसावा. कमीतकमी १० मुलींसाठी एक वसतीगृह असावे. प्रशासकीय खर्चाची मर्यादा जिल्हा परिषदांनी निश्चित करावी , पण ती रु. ५००/- प्रति लाभार्थी प्रति माह (भाडे वगळून) यापेक्षा जास्त नसावी.

११) कुपोषित मुलांसाठी अतिरिक्त आहार :- ग्रामीण / आदिवासी भागातील मुलांमध्ये कुपोषणाचे प्रमाण जास्त असल्याचे आढळून आले आहे. ते प्रमाण कमी करण्यासाठी कुपोषीत मुलांना अंगणवाड्यांमार्फत दुप्पट आहार दिला जातो. तथापि कुपोषण कमी करण्यासाठी तो पुरेसा नसल्याने कुपोषित मुलांना अंगणवाडीत पुरविण्यात येणाऱ्या आहाराव्यतिरिक्त विशेष आहार म्हणून स्थानिक उपलब्धतेनुसार दूध, अंडी, फळे, गूळ, शेंगदाणे इ. वस्तूंचा पुरवठा करण्यात यावा.

१२) अंगणवाड्यांना साहित्य पुरविणे :- एकात्मीक बाल विकास सेवा योजनेखाली अंगणवाड्यांना लागणाऱ्या साहित्याची खरेदी , जी नियमीत योजनेखाली खरेदी करणे शक्य होणार नाही, अशा वस्तूंवर महिला व बालकल्याण समितीने खर्च करावा. तथापि, ज्या अंगणवाड्या समिती स्वतःच्या निधीतून चालविल, त्यावरील खर्च समितीने स्वतःच्या निधीतून करावा.

अंगणवाड्यांना साहित्य खरेदी करण्याची प्रक्रीया विहीत पध्दतीने दरवर्षी एप्रिल महिन्यापासूनच सुरु करावी. यामुळे अंगणवाड्यांना वेळेवर आवश्यक साहित्य पुरवठा होऊ शकेल.

१३) अंगणवाडीतील बालकांसाठी जंतनाशन कार्यक्रम :- अंगणवाडीतील बालकांना जंताचा प्रादुर्भाव आल्याचे दिसून येत आहे. परिणामी बालकांचे वजन न वाढणे व कुपोषणाचे प्रमाण वाढत जाणे. अंगणवाड्यांना शासनामार्फत जंतनाशक गोळ्यांचा पुरवठा करण्यात येतो. तथापि नियमीतपणे दर सहा महिन्यांनी बालकांचे जंतनाशन (डिवार्मिंग) करणे आवश्यक असल्याने ज्या भागात अंगणवाड्यांना जंतनाशक गोळयांची कमतरता भासेल अशा ठिकाणी जंतनाशक गोळ्यांचा पुरवठा करण्यात यावा. जंतनाशकाची औषधे दर सहा महिन्यांनी म्हणजेच १४ नोव्हेंबर (बालदिन) व १ मे (महाराष्ट्र दिन) या दिवशी अंगणवाडी सेविका व आरोग्य कर्मचारी यांच्यामार्फत देण्यात यावीत.

१४) कुपोषण कमी करण्यासाठी परसबाग तयार करणे :- ग्रामीण / आदिवासी भागात फळे, पालेभाज्या, वेलवर्गीय भाज्या यांचा आहारात दररोज वापर होत नसल्यामुळे कुपोषणाचे प्रमाण वाढत जाते. त्यामुळे कुपोषणाचे प्रमाण कमी करण्यासाठी कुपोषणाचे प्रमाण जास्त असेल त्या भागात बालकांना / गर्भवती स्त्रिया / स्तनदा माता यांना आहारात दररोज भाज्या उपलब्ध होण्यासाठी परसबाग तयार करण्यात यावी. योजनेमध्ये परसबाग तयार करण्यासाठी बीज देण्यात यावे. तसेच अंगणवाडी सेविका / आरोग्य कर्मचारी यांच्यामार्फत बीजाची वाढ, संगोपन याबाबत कुटुंब कर्त्यास ज्ञान देण्यात यावे. परसबाग लावण्यासाठी सांडपाण्याचा उपयोग करण्यात यावा.

१५) अर्भकांसाठी हायपोथर्मिया प्रतिबंध किट देणे :- ग्रामीण / आदिवासी भागात अर्भकास (एक वर्षापर्यंतच्या) बाळास जन्मानंतर काही दिवस कडे घातले जात नाही अथवा जमिनीवर झोपविले जाते. त्यामुळे बाळाचे तपमान कमी होते. नंतरच्या काळात बाळाने लघवी / संडास केल्यानंतर ओले होणारे कपडे न बदलल्याने शरीराचे तपमान कमी होऊन मुले आजारी पडतात / कुपोषीत होतात. या बाबी टाळण्यासाठी बाळाच्या वापरासाठी हायपोथर्मिया

प्रतिबंधक किट उपलब्ध करुन देण्यात यावे. या किटमध्ये मच्छरदाणी मिनी वुलन ब्लँकेट (3" X 4") सुती कपडे (नॅपकीन) (4" X 3") चे चार संच इ. वस्तूंचा वस्तूंचा

समावेश असावा. त्या किटमधील वस्तूंचा वापर करण्याबाबत गर्भवती स्त्रिया / संगोपनकर्त्यास प्रशिक्षण देण्यात यावे.

१६) गरोदर स्त्रिया / स्तनदा माता यांना आयोडीनयुक्त मीठ पुरविणे :- ग्रामीण / आदिवासी भागात दैनंदिन आहारात आयोडीनयुक्त मीठाचा वापर होत नसल्याने गलगंड सारखे गंभीर आजार उद्‌भवतात. अशा रोगांवर प्रतिबंध करण्यासाठी गरोदर स्त्रिया स्तनदा माता यांना आयोडीनयुक्त मीठाचा पुरवठा करण्यात यावा.

१७) बारावी पास मुलींना MS-CIT प्रशिक्षण देणे :- सध्या शासकीय / निमशासकीय नोकरीसाठी MS-CIT उत्तीर्ण असणे आवश्यक आहे. संगणकाबाबतचे ज्ञान तसेच संगणक चालविण्याचे कौशल्य प्राप्त करण्यासाठी १२ वी पास मुलींना MS-CIT अभ्यासक्रमासाठी प्रशिक्षण देण्याची योजना त्यामुळे उपयुक्त राहील. त्याप्रमाणे एखाद्या मान्यताप्राप्त संस्थेला फी देऊन त्याबाबतचे प्रशिक्षण आयोजित करण्यात यावे.

व्यावसायिक प्रशिक्षणासाठी मुलींना विद्यावेतन

महाराष्ट्र शासन ,

आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत व मध्यमवर्गीय कुटुंबातील मुली सर्वसाधारणपणे १० वी पर्यंत शिक्षण घेवू शकतात. तदनंतरचे शिक्षण आर्थिक परिस्थिती चांगली नसल्यामुळे घेवू शकत नाहीत अथवा व्यावसायिक प्रशिक्षणही घेवू शकत नाहीत. किंवा त्या एखादा स्वतंत्र व्यवसायही चालवू शकत नाहीत. या अडचणी दूर करण्याच्या दृष्टीने व त्यांना आर्थिकदृष्टया स्वावलंबी बनविणे, अकाली आणि वैवाहीक वैधव्य इ. आपत्तीत स्वतंत्रपणे अर्थाजन करण्यास त्या समर्थ होतील या दृष्टीने आणि नर्सिंग, पंचिग, टेलिफोन ऑपरेटर , आय.टी.आय. मधील व्यावसायिक इत्यादी प्रशिक्षण घेत असलेल्या मुलींना विद्यावेतन देणेबाबतचा प्रश्न शासनाच्या विचाराधीन होता. या प्रश्नाचा साकल्याने विचार करुन वरिलप्रमाणे प्रशिक्षण घेत असलेल्या मुलींना प्रशिक्षणाच्या कालावधीमध्ये दरमहा रु- १००/- (अक्षरी रुपये- शंभर फक्त) विद्यावेतन देण्याबाबतच्या योजनेस शासन मंजूरी देत आहे. हे विद्यावेतन खालील अटींवर देण्यात यावे.

१) प्रशिक्षणार्थी ज्या संस्थेमध्ये प्रशिक्षण घेत आहे ती संस्था शासन मान्य असली पाहिजे.

२) प्रशिक्षणार्थीने प्रशिक्षणासाठी जो अभ्यासक्रम निवडला आहे तो अभ्यासक्रम शासनाने मान्य केला असला पाहिजे.

३) प्रशिक्षणार्थीच्या पालकाचे उत्पन्न आर्थिकदृष्ट्या मागासवर्गीयांच्या उत्पन्नाच्या शासनाने ठरविलेल्या रुपये- १५,०००/- वार्षिक रक्कमेपेक्षा जास्त नसावे.

४) प्रशिक्षणार्थीचे महाराष्ट्र राज्यातील वास्तव्य १५ वर्षापेक्षा कमी नसावे.

५) इतर संस्था अगर व्यक्तींकडून विद्यावेतन मिळत असेल व ते या विद्यावेतनापेक्षा जास्त असेल तर हे विद्यावेतन मिळणार नाही व जर कमी असेल तर त्याऐवजी हे विद्यावेतन मिळेल.

- विद्यावेतनासाठी सोबतच्या नमुन्यात अर्ज संचालक, समाजकल्याण, महाराष्ट्र राज्य , पुणे यांचेकडे जिल्ह्याचे समाजकल्याण अधिकारी वर्ग-१, यांचेमार्फत पाठवावे. प्रशिक्षणार्थीनी विद्यावेतन मंजूरीचे आदेश संचालक, समाजकल्याण देतील व समाजकल्याण अधिकारी वर्ग-१ यांनी विद्यावेतनाचे वितरण करावे.

स्वयंरोजगार योजनेखाली स्त्रियांना व्यक्तीगत अनुदान.

मिळकत असणे, कुटुंबातील व्यक्तींची संख्या अधिक असणे, या किंवा इतर कारणामुळे त्यांच्या संसारात आर्थिक समस्या निर्माण होते. अशा वेळी कुटुंब प्रमुख त्या समस्यांना तोंड देण्यास असमर्थ ठरतो. किंबहुना त्याच्या सहचारीणीने संसारात आर्थिक हातभार लावावा अशी अपेक्षा असते. अशा महिलांना स्वयंरोजगार मिळवता यावा म्हणून काही आर्थिक सहाय्य देण्याबाबतचा प्रश्न शासनाच्या विचाराधीन होता. याबाबत विचार करुन शासनाने असा निर्णय घेतला आहे की, अशा महिलांना खाद्य पदार्थ तयार करुन विकणे, मण्यांच्या वस्तू करणे, भाजीपाला व फळे विकणे इ. व्यवसाय करण्यासाठी प्रत्येकी रुपये- ५००/- आर्थिक मदत देण्यात यावी. हे अनुदान खालील अटींवर देण्यात यावे.

१) महिला निराधार, परितक्त्या, विधवा, सामाजिक किंवा नैसर्गिक संकटात सापडलेली किंवा आर्थिकदृष्टया मागासवर्गीय असावी.

२) लाभार्थी व्यवयास सुरु करण्याकरिता स्थानिक संस्थेने दिलेला परवानाधारक असावे.

३) लाभार्थीच्या कुटुंबाचे उत्पन्न आर्थिकदृष्टया मागासवर्गीयांच्या शासनाने ठरवुन दिलेल्या रुपये- १५०००/- वार्षिक उत्पन्नाच्या रक्कमेपेक्षा जास्त नसावे.

४) लाभार्थीचे महाराष्ट्रातील वास्तव्य १५ वर्षापेक्षा कमी नसावे.

५) लाभार्थी या योजनेचा फायदा फक्त एकदाच घेता येईल.

२. लाभार्थीनी सोबतच्या नमुन्यात अर्ज संचालक, समाजकल्याण, महाराष्ट्र राज्य , पुणे यांचेकडे जिल्ह्याचे समाजकल्याण अधिकारी वर्ग-१, यांचेमार्फत पाठवावे. लाभार्थीच्या आर्थिकसहाय्य मंजूरीचे आदेश संचालक, समाजकल्याण, महाराष्ट्र राज्य, पुणे हे देतील व समाजकल्याण अधिकारी वर्ग-१ यांनी आर्थिक सहाय्याचे वितरण करावे.